

УДК 373.5.016:54(045)

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ В КУРСІ ПРИРОДНИЧИХ НАУК СТАРШОЇ ШКОЛИ

Вербовицька Наталія

Науковий керівник: доктор пед. наук, доцент Плющ В.М.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені

Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

У статті проаналізовано основні підходи до визначення понять «самоосвіта» та «самостійна робота». Оскільки процес самоосвіти відбувається під час самостійної роботи учнів, обґрунтовано, що самоосвіту можна вважати метою і результатом діяльності, а самостійну роботу - засобом досягнення результату. Наголошено, що в умовах сьогодення самостійна робота учнів не забезпечує якісну реалізацію поставлених перед нею завдань оскільки має недостатню цілеспрямованість, проблемність, диференційованість і варіативність.

Ключові слова: освіта, самоосвіта, самостійна робота, навчання природничих наук.

Formation of students' self-educational activity skills in the high school course natural sciences

Verbovitska Nataliia

Scientific supervisor: Doctor of Pedagogical Sciences, Docent Pliushch V. M.

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine.

The article analyzes the main approaches to defining the concepts of “self-study” and “independent work”. Since the process of self-study occurs during the students' independent work, it is established that self-study can be regarded as a goal and result of activity, whereas independent work is seen as a means of achieving the result. It is pointed out that under today's conditions students' independent work does not properly fulfil the tasks it should since it lacks purposefulness, focus on problem-solving, insufficiently differentiated and variable.

Key words: education; self-education, independent work, study of natural sciences.

Одним із основних напрямів удосконалення системи освіти в Україні є профільне навчання, яке передбачає планомірне оновлення старшої школи та найбільшою мірою має враховувати здібності, інтереси і можливості кожного

учня у контексті соціального, професійного самовизначення та відповідності вимогам сучасного ринку праці.

Однією з провідних компетентностей у концепції Нової української школи визначено саме вміння вчитись впродовж життя. Крім того, наукові розвідки засвідчують, що самоосвітня діяльність відіграє важливу роль у підвищенні ефективності уроку та активізації пізнавальних процесів школярів. Необхідно зазначити, що в теорії самоосвітньої діяльності існує кілька понять, які часто використовуються як синоніми, що іноді призводить до утруднення сприйняття інформації (самостійна робота, самоосвітня діяльність і самоосвіта). Цілі освіти, а саме формування творчої, самостійної, активної особистості та створення умов для самовизначення учня, забезпечуються саме впровадженням системи самоосвіти. Поки що освіта нашої держави базується на традиційній основі та не забезпечує всіх названих цілей і потреб сучасного суспільства. Отже проблема формування умінь та навичок самоосвітньої діяльності учнів взагалі та в курсі природничих наук старшої школи зокрема, залишається досить актуальною.

Педагогічні та методологічні засади формування вмінь самоосвіти у школярів висвітлено у наукових студіях Н. Бухлова, Н. Гендіна, А. Зільберман, О. Колпакова, Т. Попова, Н. Тітаренко, Н. Яковлева. Більшість із науковців пропонують методiku формування вмінь самоосвіти в учнів старших класів на уроках та в позаурочній роботі.

Метою статті є дослідження проблеми формування самоосвітніх умінь та виявлення співвідношення між самоосвітою і самостійною роботою учнів.

У наукових дослідженнях виділяють декілька підходів у дослідженні поняття «самоосвіта»:

– в педагогічній психології, як основна складова самовиховання, самовдосконалення, саморозвитку особистості;

– в соціологічних дослідженнях, як діяльність особистості або соціальної групи, яка визначається свободою вибору діяльності, пов'язаної з підвищенням культурного, освітнього, професійного, наукового рівнів і спрямованої на

задоволення духовних потреб та реалізацію потреб в соціалізації та самореалізації;

- в теорії неперервної професійної самоосвіти;
- в системі підвищення кваліфікації та підготовки фахівців, як одна з найбільш динамічних форм підвищення рівня спеціаліста [7, с.202–203].

Незважаючи на різноманітність підходів до визначення поняття «самоосвіта», науковці спільні у думці, що самоосвіта є пізнавальною діяльністю. Нам імponує визначення самоосвіти, відповідно до якого самоосвіта визначається як спеціально організована, активна, саморегульована, систематична пізнавальна діяльність, спрямована на досягнення певних особистісно і суспільно значущих освітніх цілей: задоволення пізнавальних інтересів, загальнокультурних і професійних запитів [4].

Здійснення самоосвітньої діяльності можливе за умов оволодіння певними способами розумової діяльності. Достатній рівень розумової діяльності – основна передумова самоосвіти [9, с.10–15]. Якість самоосвітньої діяльності залежить від вміння особистості організувати цю саму діяльність, цілеспрямовано використовувати зовнішні фактори, що сприяють досягненню поставлених цілей.

Аналіз процесів самоосвіти та самостійної роботи свідчить, що це два складних види діяльності людини, які можуть бути пов'язані між собою або збігатися окремими елементами. Зсув цих понять може привести до неправильного вибору форм, засобів і методів їх практичної реалізації. Наприклад, Г. Коджаспірова вважає, що існує рівень абсолютно самостійного навчання і освіти, який знаходиться поза межами самостійної керованої діяльності, більше не вимагає спрямування ззовні [4]. За твердженням А. Маркової самостійна робота може переходити в самоосвіту, але їх не можна ототожнювати [7]. Самостійна робота містить наступні елементи: завдання викладача; спеціально відведений час для їх виконання; виконання цього завдання без особистої участі викладача; подолання учнями пізнавальних труднощів, прояв розумової або фізичної напруженості для виконання

завдання. Самоосвіта теж здійснюється самостійно, але головна відмінність цими видами робіт полягає в тому, що в процесі самоосвіти особистість є суб'єктом власної, діяльності при досягненні внутрішньо засвоєних нею цілей, які й утворюють основні мотиви самоосвітньої діяльності [8, с. 208].

Поняття «самоосвіта» більш ширше за поняття «самостійна робота», яка передусім стимулюється вчителем. Самостійну роботу визначено як засіб залучення учнів до самостійної пізнавальної діяльності (самоосвіти), адже чітко сформульовані різні за типами і видами завдання самостійної роботи сприяють залученню учнів до керованої пізнавальної діяльності. Самоосвіта на відміну від самостійної роботи – це не тільки діяльність, спрямована на засвоєння, поглиблення і оволодіння новими знаннями під час навчання, а й форма продовження навчання поза межами закладів освіти [8, 209].

Самостійне оволодіння знаннями передбачає оволодіння складними вміннями і навичками організації власної діяльності. На думку Б. Єсипова, самостійна робота учнів це діяльність, що виконується без безпосередньої участі вчителя, але за його завданням в спеціально відведений для цього час; при цьому учні свідомо прагнуть досягти поставленої мети, докладаючи свої зусилля та відображають в тій або іншій формі результат розумових або фізичних (або тих і інших разом) дій [1].

Зміст самоосвіти з курсу природничі науки пов'язаний із поглибленим вивченням певних тем, пізнанням матеріалу, що не вивчається в школі. Як і в будь якій діяльності, в процесі самоосвіти учні мають багато труднощів, що пов'язані, в основному, з відсутністю вмінь та навичок самостійної роботи, невмінням систематизувати та критично осмислювати отриману інформацію. Тому досить активна результативність самоосвіти практично неможлива без уміння навчати себе.

У наукових розвідках Л. Коростіль, присвячених обґрунтуванню методичної системи формування в учнів основної школи вмінь самоосвіти в навчанні хімії зазначено, що методична система формування в учнів основної школи вмінь самоосвіти є цілісною, багатокomпонентною системою, що

складається з таких інтегрованих і пов'язаних системоутворювальними зв'язками елементів: учнів основної школи, вчителя, мети, змісту, методів, засобів й організаційних форм, а також прийомів діагностики здібностей, умінь і якостей. Ефективність системи формування у учнів навичок самоосвіти, на думку автора, залежить від трьох умов, а саме: змісту компонентів, взаємозв'язку компонентів системи та спрямованості на досягнення поставленої мети [6].

У самоосвітній діяльності переважають мотиви, що пов'язані з пізнавальною активністю та соціальним життям. Предмет самоосвіти, зазвичай, виступає матеріалом, що виходить за межі шкільного вивчення. Завданням учня є самостійне вирішення таких завдань: в якому обсязі та якій формі буде вивчений матеріал, де його шукати та за який термін треба вивчити. Ця діяльність є добровільною, тому важливим є факт зацікавленості учня в предметі вивчення. При цьому, роль вчителя полягає в тому, щоб сформулювати цю зацікавленість, створити мотиви та допомогти з умовами самоосвіти самостійного навчання.

За твердженням О. Власової у самоосвітній діяльності учнів виділяють рівні, а саме:

- супутня шкільному навчанню: самоосвіта здійснюється під час навчальної діяльності, учіння корегує самоосвітню діяльність.
- особлива самоосвітня діяльність з розв'язування окремих «утилітарних» задач.
- специфічна самоосвітня розгорнута діяльність як самовиховання особистості [2].

Організація навчання курсу «Природничі науки» передбачає врахування положень діяльнісного підходу, як одного з фундаментальних педагогічних підходів. Під час залучення учнів до різних форм діяльності педагог формує особистість, що здатна до саморозвитку та самореалізації. Вивчення шкільного курсу «Природничі науки» неможливе без залучення дітей до практичних та лабораторних робіт, під час яких учні набувають вмінь знаходити зв'язок між

теорією та практикою. Вміння самостійно визначати завдання та мету, обирати способи досягнення мети та проводити експеримент досягається неодноразовим залученням учнів до цієї практичної діяльності [6].

Вважаємо, що формування умінь самоосвітньої діяльності можливе також з урахуванням технологічного підходу, який передбачає модифікацію традиційної програми за спланованим алгоритмом. При цьому завдання мають чітку послідовність, а результати досягаються та фіксуються. Наприклад, для досягнення мети самоосвіти за технологічним підходом, учень повинен чітко відпрацьовувати завдання та виконувати його послідовно, дотримуючись рекомендацій, занотовуючи успіхи, планувати подальшу систему навчання.

Наступним підходом, який ми виокремлюємо відповідно до мети нашого дослідження є підхід соціальної спрямованості. Він ґрунтується на різних формах групової діяльності. Соціум для дитини є важливою рушійною силою, що допомагає дослідити свої можливості, реалізувати вміння та розвинути навички спілкування. За твердженням Л. Виготського, під час спілкування та спільної роботи, у дитини задіюються такі психічні процеси, як активність, самостійність, ініціативність, творчість та прагнення до самореалізації, тобто ці вміння досягаються шляхом колективного навчання і є передумовою здатності здобувати освіту самостійно [3]. Урахування окресленого підходу прослідковується під час проєктної діяльності учнів, організації гурткової роботи учнів при вивченні природничих наук.

Широке застосування самостійної роботи учнів на уроках з курсу «Природничі науки» дає змогу успішно розв'язувати різноманітні освітні завдання:

- підвищувати свідомість і міцність засвоєння знань учнями;
- навчити використовувати набуті знання й уміння в житті;
- розвивати пізнавальні здібності, спостережливість, допитливість, логічне мислення, творчу активність під час засвоєння знань;
- прищеплювати дітям культуру розумової та фізичної праці;
- навчати працювати самостійно продуктивно та з інтересом;

- здійснити підготовку учнів до ефективної діяльності після закінчення школи [5].

Досягнення мети самоосвіти під час навчання учнів хімії реалізується як шляхом теоретичного пізнання, так і засобами здійснення практичних робіт. Ефективність самоосвіти учнів залежить від умов її організації. Під час уроку учень має отримувати певну інформацію, а вже вдома самостійно поглиблювати знання, ознайомлюватись з цікавими фактами тощо. Такий процес можливий лише за умови вдалої мотивації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці.

Формуючи навички самоосвіти учнів в курсі «Природничі науки» профільної школи, ми створюємо умови для оволодіння знаннями самостійно, допомагаємо учням пізнати власні здібності навчання. Таким чином, ефективне формування вмінь та навичок самоосвітньої діяльності в курсі «Природничі науки» старшої школи корелює з розумовим розвитком особистості, забезпечується шляхом регулярної самоосвітньої діяльності, спрямованої на задоволення пізнавальних потреб і інтересів; залежить від рівня умінь самоосвіти та умов пізнавальної діяльності.

Отже, враховуючи, що формування самоосвітніх умінь відбувається під час самостійної роботи учнів, ми можемо відзначити, що самоосвіту можна вважати метою і результатом діяльності, а самостійну роботу – засобом досягнення результату. Варто зазначити, що самостійна робота через недостатню цілеспрямованість, проблемність, диференціацію і варіативність, при якій мінімально враховуються індивідуальні можливості, потреби і інтереси учнів, не може забезпечити якісну реалізацію поставлених перед нею завдань. Тому подальші дослідження будуть спрямовані на удосконалення процесу організації самостійної роботи учнів при вивченні природничих наук.

Список використаної літератури

1. Базелюк І.І. Самостійна робота учнів на уроках органічної хімії. К., 1996. 91 с.
2. Власова О.І. Педагогічна психологія: навчальний-методичний посібник. URL: https://subject.com.ua/psychology/pedagog_psychology/36.html (дата звернення 14.11.2021).

3. Виготський Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В. Давидова. – Т. 2. М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике (междисциплинарный). М.: МарТ, 2005. 308 с.
5. Концепція профільного навчання в старшій школі / Освітній портал Педпреса URL: <http://pedpresa.com.ua/blog/kontseptsiyaprofilnoho-navchannya-u-starshij-shkoli.html> (дата звернення 14.11.2021).
6. Коростіль Л.А. Методична система формування в учнів основної школи вмінь самоосвіти в навчанні хімії. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2560 (дата звернення 14.11.2021).
7. Маркова А.К. Психология профессионализма. М.: Гардарики, 2003. 297 с
8. Плющ В.М. Професійне самовдосконалення майбутніх учителів природничих дисциплін: теоретичні і методичні основи: Монографія. – Кропивницький: ТОВ «Поліграф-Сервіс», 2019 – 314 с.
9. Райский Б. Ф. О некоторых закономерностях процесса самообразования. Формирование у учащихся стремления к самообразованию. – Волгоград, 1976. С. 10–15.